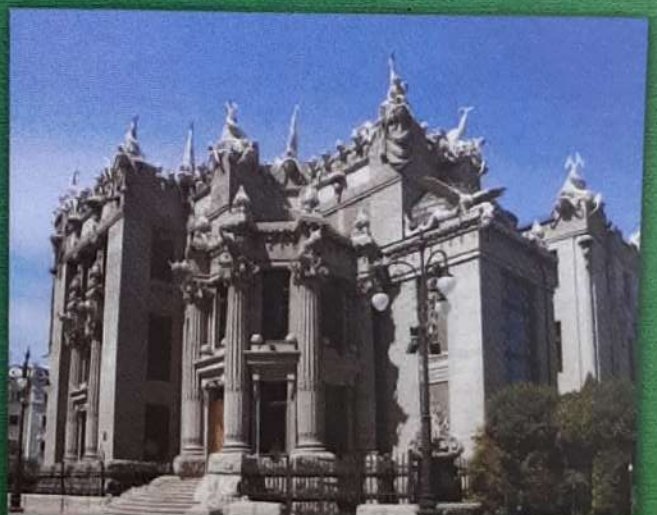

Михайлов В. В.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Конспект лекцій

Міністерство освіти і науки України
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Володимир Михайлов

Історія та культура України

Конспект лекцій

для здобувачів СВО «Бакалавр»
заочної форми навчання
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

Мелітополь
2020

УДК [94+008](477)(075.8)

М 69

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент **А.М. Крилова**;
кандидат педагогічних наук, доцент **Г.Г. Тараненко**

Рекомендовано до друку
вченою радою ННІ ЗУП
Таврійського державного агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного
(протокол № 6 від 11 березня 2020 р.)

Михайлов В. В.

М 69 Історія та культура України : конспект лекцій для здобувачів СВО «Бакалавр» заочної форми навчання галузі знань 07 «Управління та адміністрування». Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2020. 142 с.

У конспекті лекцій на основі сучасних підходів пізнання минулого, стислою й доступною мовою розглядаються найважливіші віхи і події української історії та культури з давніх часів до сьогодення. До кожного розділу подано список літератури та контрольних запитань. Для студентів СВО «Бакалавр» заочної форми навчання галузі знань 07 «Управління та адміністрування», а також усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

© В.В. Михайлов, 2020

ПЕРЕДМОВА

В умовах глибокої трансформації українського суспільства, суттєво ускладненої системною внутрішньою кризою, болісним звільненням від одіозних нашарувань радянської спадщини, дедалі зростає значущість соціально-гуманітарної компоненти у формуванні нової генерації дипломованих фахівців. Йдеться про засвоєння студентством під час навчання в університеті фундаментальних світоглядних орієнтирів, морально-етичних і духовних традицій українського народу, загальних імперативів свободи, добра, краси, толерантності, справедливості. Саме цей спадкоємний зв'язок поколінь у поєднанні із солідною фаховою підготовкою, «міцним внутрішнім стрижнем» людини є результатом її постійного виховання, формування в ній загальноприйнятих рис культурної, інтелігентної особистості, громадянина, в усі часи та епохи був і залишається запорукою прогресивного поступу цивілізації.

Мета вивчення курсу – засвоєння та розуміння студентами історії виникнення та формування українського народу та української державності, утвердження національної самобутності, висвітлення політичної діяльності соціальних груп в Україні на відповідних етапах історичного розвитку; вивчення здобутків української матеріальної та духовної культури від її витоків до сьогодення, визначення ролі і місця вітчизняної культури у світовій та європейській культурній спадщині.

Завдання курсу полягає в тому, щоб на основі наукових принципів, насамперед, принципу історизму, поглядів учених істориків, прогресивних вітчизняних та зарубіжних авторів, об'єктивно вивчити явища та процеси в історії суспільно-політичного і культурного життя України в зв'язку з розвитком світової цивілізації; сформувати громадянські якості – патріотизм та повагу до Батьківщини; показати роль народу і окремих особистостей в розвитку суспільства; пізнати моральні і етичні цінності людства в їх розвитку, зрозуміти такі категорії, як честь, обов'язок перед суспільством.

Готуючи навчальне видання, автор виходив з того, що українська історія та культура це нерозривні, органічні складові нашого минулого, а тому вони й мають розглядатися в загальному контексті його вивчення.

Структурно конспект лекцій складається із 12 тем, обумовлених відповідною періодизацією української історії. Запропонована схема вивчення навчального курсу дасть можливість студентам зорієнтуватися в подієвих і хронологічних картинах вітчизняного історичного процесу, а отже, добре засвоїти програмний матеріал.

Тема 1. Вступ до курсу. Давня історія України

1. Історія як наука. Поняття «культура»
 2. Первісне суспільство
 3. Перші державні утворення на українських землях
 4. Східні слов'яни
-

Історія як наука. Поняття «культура»

Історія (з грецької – розповідь, оповідання) – наука, що вивчає в хронологічній послідовності закономірності та конкретний розвиток людських спільнот та окремих осіб на основі дослідження фактів та явищ.

Історія України – частина загальнолюдської історії, що вивчає суспільне буття українського етносу та інших людей на теренах України з часів їх появи до сьогодення.

Предметом навчального курсу «Історія та культура України» є наука про появу людей на території сучасної України, їх розселення та спосіб життя, етногенез українського народу, його стосунки з іншими народами, матеріальний та духовний розвиток, боротьбу за свою незалежність.

Історія тісно пов'язана з іншими науками зокрема, з філософією, політологією, психологією, соціологією, юридичними науками, економічною науковою теорією, математикою, філологією тощо. Проте відміну від них вона розглядає процес розвитку суспільства в цілому, аналізує всю сукупність явищ суспільного життя, всі її боки (економіку, політику, культуру, побут тощо).

У сучасній гуманітарній науці існують два основні підходи до розуміння суспільного розвитку – формаційний та цивілізаційний. Основною проблемою, на вирішення якої вони націлені, є спрямованість історичного процесу. Згідно з *формаційним підходом*: історія це послідовний процес переходу від слабо розвиненої до більш досконалої формації: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична. Формаційна теорія ґрунтується на розумінні суспільства як соціально-економічної системи. Одним з ключових моментів формаційної концепції є спосіб виробництва, що визначає характер суспільних відносин.

Цивілізаційний підхід не передбачає послідовного сценарію історичного розвитку, заперечує наявність єдиних закономірностей для загальносвітового історичного процесу. Історія розглядається як сукупність локальних цивілізацій – соціокультурних систем, породжених конкретними умовами діяльності, особливостями людей, що населяють даний регіон та

певним чином взаємодіють між собою в масштабах світової історії. **Цивілізація** це історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливою формою виробництва і відповідною духовною культурою людей.

Цілісну теорію, що прагнула пояснити розвиток людства з цивілізаційних позицій запропонував **А. Тойнбі** (1889-1975). Він виділив 36 цивілізацій, у 12-томному «*Дослідженні історії*» детально описав 21 локальну цивілізацію, які охоплювали 16 регіонів. У ХХ ст. з них залишилося вісім: візантійська, російсько-ортодоксальна, ісламська, індуська, далекосхідна (Південно-Східна Азія), китайська, японо-корейська і західна.

Простою і разом з тим найбільш універсальною періодизацією є **хронологічна**. Періодизація історії України за хронологічним принципом, хоч і з невеликими відмінностями, проте практично відповідає періодизації всесвітньої історії (історії Європи):

- ✓ Давня історія України (1 млн. років тому – V ст. н.е.).
- ✓ Середньовічна історія України (V ст. – 1569 р.).
- ✓ Нова історія України (1569 – 1914 рр.).
- ✓ Новітня Історія України (1914 р. – сьогодення).

Першою спробою загальної періодизації історії України була **концепція М. Грушевського**, викладена у статті «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства» (1904 р.). Категорично заперечуючи домагання Москви на давньоруську спадщину, дослідник називає єдиним спадкоємцем Києва «українсько-руську народність».

Термін «культура» походить від латинського слова «culturare», що в перекладі означає «вирощений», «оброблений», «доведений до досконалості». Відповідно до сер. I ст. до н.е. даний термін пов'язувався саме із землеробством. Поступово поняття «культура» поширюється на інші сфери людської діяльності, такі як виховання та навчання. Відомий римський оратор **Марк Тулій Цицерон** у своїй праці «Тускуланські бесіди» (45 р. до н.е.) називає філософію «культурою душі». Як самостійна наукова категорія «культура» фіксується вперше у працях німецького юриста **С. Пуфендорфа** (1632-1694), який використовував цей термін для визначення різноманітних результатів людської діяльності.

Дефініція «культура» багатогранне і може вживатися у різноманітніших значеннях. Тим не менш, можна дати узагальнююче визначення дефініції «**культура**» – сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, яка визначає рівень розвитку суспільства, а також сам процес творення та розподілу цих цінностей.

Первісне суспільство

У розвитку давньої історії України, залежно від матеріалу та технології виготовлення знарядь праці, можна виділити декілька значних періодів (*археологічна періодизація*):

1. Кам'яний вік (1 млн. років тому – 4 тис. років тому)
 - а). Палеоліт (1 млн. років тому – 11 тис. років тому)
 - ранній (1 млн. років тому – 150 тис. років тому)
 - середній (150 тис. років тому – 40 тис. років тому)
 - пізній (40 тис. років тому – 11 тис. років тому)
 - б). Мезоліт (10 – 6 тис. до н.е.)
 - в). Неоліт (6 – 4 тис. до н.е.)
2. Мідно-кам'яний вік або енеоліт (IV – III тис. до н.е.)
3. Бронзовий вік (II тис. до н.е. – поч. I тис. до н.е.)
4. Ранній залізний вік (IX ст. до н. е. – IV ст. н.е.)

Палеоліт. Найдавніший період в історії людства, протягом якого відбулись великі зміни: значно змінилися фізичні типи людей і відносини між ними, удосконалились знаряддя праці. Клімат у ранньому палеоліті був близьким до субтропічного. Близько *1 млн. р. тому* первісні люди – **архантропи** з'являються на території України. Головними знаряддями праці були чопери і ручні рубила, які виготовлялись з каменю. Люди жили невеликими групами, постійно пересувалися з місця на місце в пошуках їжі. Господарство мало привласнюючий характер і складалося з полювання та збиральництва. Формою соціальної організації архантропів було первісне людське стадо. Територія сучасної України багата на знахідки періоду раннього палеоліту: досліджено стоянки поблизу с. Королеве на Закарпатті, с. Лука-Врублівецька і с. Сокіл на Дністрі, в печері Кіік-Коба в Криму тощо.

Приблизно 150 тис. років тому клімат на планеті зазнав істотних змін – розпочалося найбільше в історії похолодання – ріське (дніпровське) зледеніння. З початку **середнього палеоліту** значна частина території України опинилася під льодовим панциром потужністю понад 600 метрів.

Внаслідок еволюції на зміну архантропам приходять **неандертальці** – кремезні, невисокого зросту (близько 160 см), з об'ємом мозку близько 1400 см³. Найголовнішим здобутком людини середнього палеоліту було самостійне видобування вогню. Неандертальці навчилися будувати наземні житла, виготовляти одяг із шкур тварин. Усього на території України знайдено близько 200 середньопалеолітичних стоянок. Найвідоміші з них: Антонівка на Донбасі, Молодово на Дністрі, Рихта на Волині, Кіік-Коба та Холодний Грот у Криму.

Наступний етап в історії людства – *пізній палеоліт* позначився завершенням процесу формування людини сучасного типу – homo sapiens або кроманьйонець. Стрижнем родової організації суспільства був рід – об'єднання кровних родичів за материнською лінією (матріархат). На території України знайдено приблизно 500 пізньопалеолітичних стоянок. Найвідоміші: Мізинська на Чернігівщині, Кирилівська на Київщині, Межиріцька на Канівщині, Радомишльська на Житомирщині та ін..

В добу пізнього палеоліту розвивається духовне життя людини, про що свідчать знайдені фрагменти зразків прикладного та образотворчого мистецтва (фігурки птахів, жіночі статуетки – «палеолітичні Венери»). Елементами мисливського ритуалу були малюнки тварин зроблені на кістках мамонтів (Кирилівська стоянка). У Мізині виявлено браслети, виготовлені з бивня мамонта. Дуже цікавою і важливою знахідкою є уламок бивня з Межиріччя з вирізьбленим складним малюнком, в якому вбачають план самого поселення. У межах Східної Європи різьблення по кістці представлене на Кирилівській стоянці (голова птаха) та Молодовому V (фігура людини).

Крім образотворчого мистецтва, за пізнього палеоліту розвивалися й інші види мистецтва – музика, обрядовий танок тощо. Про це свідчать знахідки кістяних флейт (Молодове V), статуєток, що являють собою фігурки людей у позі танцю (Гагаріне).

Видатною пам'яткою духовної і матеріальної культури прадавнього населення України є *Кам'яна Могила*, розташована у степу поблизу с. Терпіння Мелітопольського району Запорізької області. У її гротах виявлено більше тисячі малюнків різного часу, на яких зображено 15 видів тварин, різноманітні сцени полювання. Фігури виконано як у реалістичній (доба палеоліту), так і в схематичній манері. Деякі з малюнків ще й досі зберігають залишки червоної фарби.

У кроманьйонців формується релігійна свідомість, як засіб пояснення механізмів світобудови. Виникає **4 форми первісних релігійних уявлень** :

- ✓ тотемізм – віра в спільного для колективу людей предка – певної тварини або рослини;
- ✓ анімізм – віра в існування душі та духів;
- ✓ фетишизм – поклоніння предметам неживої природи, віра в надприродні властивості матеріальних речей;
- ✓ магія – віра в уміння людини викликати надприродні явища.

З початком *мезоліту* клімат на землі потеплішав, і став близьким до сучасного. На зміну велетенським мамонтам приходять значно дрібніші та швидші тварини: кабан, вовк, лисиця. Старі прийоми та засоби полювання

виявилися неефективними. У добу мезоліту було винайдено першу механічну дистанційну зброю – лук і стріли. Збільшення населення змусило людину мезолітичної доби активніше займатися рибальством. З'являються перші водні засоби пересування – човни, видовбані зі стовбурів дерев та плоті. Людина приручає диких тварин – собаку, козу, кабана.

У мезоліті зберігається родова організація суспільства. Виникає заборона на шлюби між членами однієї суспільної групи (табу). Окремі роди зближуються і консолідуються в племена. На території України відкрито близько 1000 пам'яток мезоліту: Фат'ма-Коба, Мурзак-Коба в Криму, Гребениківська на Одещині, Журавська на Чернігівщині та ін..

У цей час почала формуватися сучасна (космічна) стадія світогляду людства: з'являються перші культи творення, образи богів, уявлення про світ живих і світ мертвих. На відміну від попередніх часів, померлих стали ховати за межами стоянок у родових могильниках. В Україні відкрито три таких могильники (біля сіл Волоське та Василівка в Надпоріжжі).

Неоліт. Переломним моментом в історії стала **доба неоліту**. Людина вчиться не тільки брати продукти харчування у природи в готовому вигляді, а самостійно здобувати засоби для існування. Англійський археолог Г. Чайлд схарактеризував цей процес як «**неолітичну революцію**». Суть його полягає у переході від привласнюючого господарства (збиральництво, мисливство, рибальство) до відтворюючого (землеробство, скотарство).

В добу неоліту виникає гончарство і ткацтво. У техніці виготовлення знарядь з'являються нові прийоми: розпилювання, шліфування каменю, наприкінці неоліту – свердлення. Триває розвиток суспільного життя – виникають інститути родової влади зростає роль парної сім'ї. Мисливська магія поступається місцем землеробським та скотарським культам.

Виділяють дві культурно-господарські зони: південно-західну – з землеробсько-скотарським господарством (лісостепове Правобережжя, Західна Волинь, Подністров'я, Закарпаття); північно-східну – з мисливсько-риболовецьким господарством (лісостепове Лівобережжя, Полісся).

У межах України відомі ряд досить повно вивчених неолітичних культур. Хронологічно їх поділяють так: ранньонеолітичні культури (кінець VI — початок IV тисячоліття до н.е.) – буго-дністровська, сурська, лінійно-стрічкової кераміки, Криш-Старчево, тиська; середньо- неолітичні (IV тисячоліття до н.е.) і пізньонеолітичні культури (III тисячоліття до н.е.) – дніпро-донецька і ямково-гребінцевої кераміки. Відомими пам'ятками неоліту є с. Микільська Слобідка на Київщині, с. Бондариха на Сіверському Дінці, поселення поблизу Кам'яної Могили.

Мідно-кам'яна доба – це перехідний етап від кам'яного віку до епохи металів. З'являються перші мідні знаряддя праці, які поступово витісняють кам'яні інструменти. Важливим досягненням людства став перехід від мотичного до орного землеробства з використанням тяглової сили бика. В енеоліті розпочинається перший суспільний поділ праці – відокремлення скотарства від землеробства. Землероби вели осілий спосіб життя, будували укріплені поселення, винайшли рало, змайстрували піч і стіл. Скотарі – приручили коня, винайшли колесо, удосконалили зброю.

Найяскравішою археологічною культурою доби енеоліту (мідно-кам'яний вік) була **трипільська культура** (IV – сер. III тис. до н.е.). Назва походить від с. Трипілля на Київщині, де у 1893р. археологом **В. Хвойкою** було відкрито першу пам'ятку. Ареал розповсюдження сягає 190 тис. км², від Румунського Прикарпаття до Середнього Подніпров'я (сучасні т-ії України, Молдови та Румунії).

Здобутки трипільців багато в чому позначилися на подальшій долі культури на українських землях. Трипільці мешкали в селищах, які склалися з декількох десятків, а інколи й сотень невеликих будинків, зроблених з дерева і обмазаних глиною. Ці будинки розташовувалися своєрідними кільцеподібними вулицями по колу. У трипільців існували поселення, які склалися з понад двох тисяч будинків, т. зв. протоміста (Майданецьке городище на Черкащині).

У вжитку трипільців знаходилась велика кількість посуду, який дуже часто вкривали монохромними або поліхромними розписами, що виконані червоною, жовтою та чорною фарбами. Ці розписи склалися з рослинного або геометричного орнаменту. На уламках глиняного посуду лишилися сліди сонячних символів. У цей період люди сприймають сонце як верховне божество всесвіту.

Бронзовий вік. Поява першого штучного металу – **бронзи** (сплав міді з оловом або свинцем) відкрила новий етап в історії людства. Виробництво бронзи на території України було налагоджено в Донецькому та Карпатсько-Дунайському регіонах. В цей час на території України сформувалися **три етнокультурні зони**, які відрізнялися типом господарювання і етнічним складом населення : **Степ** (ямна, катакомбна, зрубна археологічні культури), **Лісостеп** та **Полісся** (тшинецько-комарівська, білогрудівська, бондарихінська археологічні культури). На теренах степової України домінувало скотарство. У лісостеповій зоні – землеробство, на Поліссі – підсічно-вогняне землеробство з його примітивними формами.

Бронзовий вік в історії України позначився кардинальними зрушеннями суспільного розвитку, в основі яких були: виділення скотарських племен, формування етнічних спільностей, майнова та соціальна диференціація.

Перші державні утворення на українських землях

Відкриття та поширення заліза започаткувало нову добу в історії людства. На території України перші знахідки залізних виробів датуються XI-IX ст. до н. е. Першим етнічним утворенням на території України, про яке залишилася згадка в писемних джерелах, були **кіммерійці** (IX – перша половина VII ст. до н. е.). Про «уславлених кобилодойців» (так цей народ дуже часто називали в давнину) повідомляє не тільки Гомер в «Одіссеї», а й такі відомі античні автори, як Геродот, Каллімах, Страбон. Ассирійські клинописні джерела згадують про цей народ під іменем «гамірра». Кіммерійці займали значну територію між Дністром і Доном, а також Кримський і Таманський півострови. Більшість вчених схиляється до висновку, що вони є гілкою давньоіранського кочового народу.

У VII ст. до н. е. могутня хвиля численних **скіфських племен** витіснила кіммерійців з Причорномор'я. За даними Геродота, територія **Великої Скіфії** мала форму рівностороннього чотирикутника, який, прилягаючи до чорноморського узбережжя, розташовувався в межиріччі Дунаю та Дону. Все населення Скіфії поділялося на дві великі групи: мігруючі племена (скіф-кочівники, які населяли степові райони на схід від Дніпра, та царські скіфи, які кочували узбережжям Азовського моря і степовим Кримом) та осілі племена (елліно-скіфи-калліпіди, які жили поблизу давньогрецького міста Ольвії; скіфи-землероби, зосереджені на Лівобережжі; скіфи-орачі, які розташовувалися на захід від Дніпра).

Ще на початку VI ст. до н. е. Скіфія стала об'єктом агресії з боку перського царя Дарія. Протиставивши численному перському війську воєнну хитрість, виучку та хоробрість, скіфи не тільки вистояли, а й змусили ворога рятуватися втечею. Найбільшого розквіту Скіфія досягла в IV ст. до н. е., під час правління царя **Атея**. Столицею Скіфії було **Кам'янське городище** на правому березі Дніпра біля сучасного Нікополя. Вдало розпочалося скіфське завоювання Балкан. Спираючись на союз з батьком Олександра Македонського, Філіппом II, Атей розгромив Фракію й поширив свій вплив на задунайські землі. Та союз Скіфії з Македонією виявився недовготривалим, і в 339 р. до н. е. між цими державами спалахнула війна, у якій загинув Атей.

Кочівники покладали тіла своїх царів і знать у катакомбах, над якими насипали курган, в якому було чимало коштовностей, виконаних у так званому **«звіриному стилі»**. Найвідомішими з них є пектораль і гребінь з «царських» курганів, розташованих у Придніпров'ї (Солоха, Товста Могила).

Пантеон скіфів очолювала богиня **Табіті**. Вона була богинею домашнього вогнища і вважалася як матір'ю першої людини-царя, так і богинею вогню небесного. За Геродотом, скіфи шанували **сімох богів**.

У III ст. до н. е. скіфська держава занепадає. Під потужними ударами сусідніх сарматських племен володіння скіфів значно зменшується. Втримати їм вдалося лише вузьку смугу Нижнього Подніпров'я та Степовий Крим. Саме тут і була утворена нова держава – Мала Скіфія, столицею якої стало місто Неаполь (поблизу сучасного Сімферополя).

У III ст. до н. е. в поволзько-приуральських степах сформувався союз кочових іраномовних племен – *сарматів*, який спустошливим ураганом пронісся Приазов'ям та Північним Причорномор'ям. Назва «сармати», або «савромати», походить від іранського слова «саоромант» і означає підперезаний мечем. Одне з найперших достовірних історичних свідчень про сарматів знаходимо в «Історії» Полібія (205-123 рр. до н. е.). Поліній повідомляє, що вони «склали одне плем'я, але поділене на декілька народів з різними назвами». Войовничі та агресивні сарматські племена просувалися в західному напрямку кількома хвилями: язиги, роксолани, аорси, алани.

Сарматське суспільство перебувало на перехідному етапі від родоплемінних відносин до ранньокласових. Особливістю сарматського суспільного ладу було існування пережитків матриархату.

Античні міста-держави Північного Причорномор'я. VIII – кінець VI ст. до н. е. – це період великої грецької колонізації, одним з напрямів якої було освоєння Північного Причорномор'я. У другій половині VII ст. до н. е. на о. Березань греки заснували місто *Борисфеніду* – перше еллінське поселення в цьому регіоні. За ним з'явилися Ольвія, Тіра, Пантікапей, Херсонес, Феодосія, Фанагорія та інші міста. Основними осередками античної цивілізації в Причорномор'ї стали райони Дніпро-Бузького та Дністровського лиманів, Південно-Західний Крим, Керченський і Таманський півострови. У 480 р. до н. е. на Керченському та Таманському півостровах під впливом монархічних традицій Персії виникає *Боспорське царство*. Правляча династія Археанактидів об'єднала в одну велику античну рабовласницьку державу міста Пантікапей, Фанагорію, Гермонассу та ін.

У другій половині III ст. н. е. *готські племена*, які переселилися із Скандинавії, розділилися на дві групи: остготи (остроготи) розселилися на Нижньому Дніпрі та Надазов'ї, а вестготи (візиготи, везиготи) зайняли терени між Дністром, Карпатами та Нижнім Дунаєм. Наприкінці III ст. постає *Готська держава*. Столицею цієї країни стало місто Данпарстад (Дніпровське місто, IV ст.). Готська держава досягла найбільшої могутності саме за правління остготського короля Германаріха (350-375) в другій половині IV ст. н. е.

Наприкінці IV ст. почалась навала *гунів*, які, вийшовши із Забайкалля, посунули на Захід. У 370-ті рр. гунни підкорили аланів, перейшли р. Дон і

вдерлися у Північне Причорномор'я, зруйнували античні міста-держави. Войовничі гуни розгромили «царство Германаріха», підкоривши більшість остготів і примусивши вестготів перейти через Дунай у Фракію. Найвищої потужності гуни досягли за часів правління Аттіли (445-453 рр.) Під його владою опинилися різні народи й племена, які мешкали від Волги до Рейну. Після смерті Аттіли (453) Гунський союз розпався і як політична сила зник з історичної арени.

Східні слов'яни

Українські археологи В. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський доповнивши попередні дослідження, точно визначили етнічну основу східного слов'янства та ареал його формування. На початковому етапі до межі III-II ст. до н. е. процес етногенезу розгортається головним чином у межиріччі Вісли та Одри, частково поширюючись на Волинь. З появою зарубинецької культури (II ст. до н. е. – I ст. н. е.) починається якісно новий етап формування слов'янського етносу, під час якого центр активної слов'янської життєдіяльності переміщується на територію між Віслою і Дніпром.

Перші згадки в писемних джерелах про ранньослов'янські племена зустрічаються в творах римських вчених I-II ст. н. е. Плінія Старшого, Тацита, Птолемея, де слов'яни фігурують під назвою венеди. Етнонім «слов'яни» вперше вжили візантійські автори Псевдо-Кесарій, Іоанн Ефеський, Менандр. Найповніше ранньослов'янська історія викладена у творах візантійських хроністів Йордана «Про походження та діяння гетів», або «Гетика» (551) і Прокопія Кесарійського «Історія війн» (550-554). Зокрема, Йордан сповіщає, що в VI ст. вже існувало три гілки слов'ян: венеди (басейн Вісли), анти (Подніпров'я) і склавини (Подун ав'я).

Антське царство. Східні слов'яни, що жили на землях сучасної України, на поч. I тис. об'єдналися в державну формацію антів, яка займала територію між Дністром і Дніпром, а в період найвищого свого піднесення простягалася від Дону до Румунії й далі на Балкани. В Антському об'єднанні панував демократичний лад. Прокопій Кесарійський писав, що склавинами та антами не править хтось один, але здавна управляє ними народне зібрання. За часів загальної небезпеки вони обирали правителя, авторитет якого визнавав увесь народ.

Антських царів Божа, Андрагаста, Мезамира, полководців Доброгаста, Всегорда, Пирогаста та ін. згадують писемні джерела. Маючи досить сильну військову організацію, анти, яких найвидатніший український історик М. Грушевський вважав предками українського народу, вели війни зі своїми сусідами: готами, а згодом – гунами. Відносини між Візантією та антами багато в чому визначали політичну ситуацію в Європі протягом другої пол. V

– сер. VI ст. Особливо це виявилось у т. зв. Балканських війнах, які анти разом з близькими до них склавинами, вели за сфери впливу в Придунайській рівнині та на Балканах.

Подальшим колонізаційним планам анти та склавинів завадила нова хвиля завойовників з Центральної Азії – аварів. У результаті тривалої боротьби анти зазнали нищівної поразки. З 602 р. вони вже не згадуються давніми авторами.

Племінні союзи східних слов'ян у VII – VIII ст. Протягом VII ст. праукраїнці зосереджувалися на правому березі Дніпра. VIII-IX ст., згідно з літописом «Повість временних літ», на території сучасної України проживали такі племена: поляни заселяли сучасні Київщину і Канівщину; древляни – Східну Волинь; сіверяни – Дніпровське Лівобережжя; уличі – Південне Подніпров'я і Побужжя; білі хорвати – Прикарпаття та Закарпаття; волиняни (бужани) – Західну Волинь; тиверці – землі над Дністром.

Саме поляни, західні сіверяни і древляни у VII ст. почали об'єднуватися у федерацію племен, яку вже тоді сучасники називали Руссю. Наприкінці VIII – у першій пол. IX ст. утворилося стабільне праукраїнське державне об'єднання Руська земля.

Розвиток землеробства визначив прогрес інших ремесел: металургії, ковальства, гончарства, оброблення дерева, шкіри, каменю, прядіння, ткацтва, виноробства, борошномельного виробництва. Провідним у східних слов'ян було залізобробне ремесло, що одним з перших виділилося в окрему галузь.

Значних успіхів досягло гончарство. Кераміку зарубинецької культури виробляли вручну із чорної глини, а черняхівської – із сірої глини за допомогою гончарного круга. З II ст. н.е. гончарне виробництво стає масовим, орієнтуючись на ринок. Особливо високим технічним рівнем відзначалась черняхівська кераміка. Їй була притаманна висока художня якість в оформленні виробів. Вони прикрашалися вигадливим орнаментом та зображеннями, що мали естетичний та магичний зміст.

У середині I тис. н.е. розквіту набула ювелірна справа. Асортимент виробів сягав сотні предметів, що вписуються в коло євразійської групи ювелірного мистецтва.

Животворним джерелом духовної культури слов'ян була усна народна творчість. У чудових поетичних творах – історичних і обрядових піснях (весільних, поховальних тощо), у казках, заклинаннях, загадках, приказках, билинах – народ оспівував свою працю, любов до рідної землі, непримиренність до несправедливості, виливав радість і тугу.

Міфологічні персонажі за важливістю поділялися на декілька рівнів. До найвищого належали боги з найзагальнішими функціями (ритуально-юридична, військова, господарсько-природнича). Головний бог у слов'ян-язичників – Сонце, або Дажбог. Пізніше цю роль набуває Хоре (володар світла білого, сонячного або місячного). На честь Сонця слов'яни влаштовували велике свято влітку, коли були найдовші дні. Богом грози вважався Перун, вітру – Стрибог, покровителем скотарства – Велес, богом вогню та ковальства – Сварог, богинею мудрості й краси – Лада. Дерев'яні зображення богів стояли просто неба. Сюди люди приносили дарунки. Навколо них танцювали й співали, просили багатого врожаю, успіху на полюванні, гарної погоди. Головними святами в слов'ян були Новий рік, Масниця, Івана Купала.

У складних умовах слов'янські народи створили самобутню культуру, що стала основою їх консолідації, виникнення державності, збереження і примноження духовних традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. 403 с.
2. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. К.: Академперіодика, 2003. 184 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. К.: Оберіг, 1993. 589 с.
4. Попович М.В. Нарис історії культури України: навчальний посібник. К.: АртЕк, 2001. 728 с.
5. Україна крізь віки: у 15-ти т. Т. 1: Бунятун К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. К.: Альтернативи, 1998. 336 с.
6. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 2: Крижицький С. Д. Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть особливості існування первісної людини в епоху палеоліту.
2. Дайте характеристику трипільської культури.
3. Що ви знаєте про кіммерійців, скіфів та сарматів?
4. Яку роль в житті подніпровського населення відіграли грецькі міста-держави?
5. Які племена ви віднесете до праукраїнських, що ви знаєте про їх життя та діяльність?